

Reflectie op de regionale geschiedenis van Limburg; de ontwikkeling van economie en samenleving

Maarten Duijvendak

Het is een bijzonder genoeg om gevraagd te zijn een feestelijk-kritische reflectie te geven op de delen 2 en 3 van *Limburg, een geschiedenis*, en dan daarbinnen de hoofdstukken over economie en samenleving. Maar voor ik daarmee start, wil ik u eerst, bij wijze van opening, meenemen naar een ander deel van Nederland.

Provinciale en regionale geschiedenis

Ver, ver weg van hier, is een regio met dorpen en een paar steden waar men verlangt naar een regionale geschiedenis. Ze willen daar graag een overzicht van de ontwikkelingen in dat gebied; een mooi boek waarin op wetenschappelijke wijze het verleden wordt ontrafeld, goed geïllustreerd en toegankelijk wordt gemaakt voor ook de algemene lezer. Zo'n soort boek als er nu in Limburg verschijnt.

Er bestaat daar een stichting die het initiatief tot het hare heeft gemaakt. En er zijn groepjes professionele historici bijeengeweezen om een mooie opzet en projectplan te schrijven voor een geschiedenis van dit gebied. Uit dat plan blijkt dat er voor de uitvoering wel wat geld nodig is. De stichting heeft het projectplan met enthousiasme ontvangen, zelfs een brochure van gemaakt. En ze is op zoek gegaan naar sponsors. Zij vond een gewillig oor bij de overheid, maar dat leidde tot weinig extra geld, veel minder dan een cent per capita. Vervolgens werd een comité van aanbeveling gevormd, met een burgemeester en een aantal andere vooraanstaanden, die de bekende fondsen en bedrijven in de regio benaderden.

Tot de verbazing van velen kwam daarop bijzonder weinig respons. Een enkel kleiner fonds wilde wel doneren, maar alleen wanneer de grote fondsen ook hun aandeel zouden nemen. En dat gebeurde niet. Dit leidde bij sommigen tot de gedachte dat er in het gebied mensen zijn die een negatief beeld bij het project hadden. Een journalist heeft dat onderzocht en sprak met enkele bestuursleden van de grote regionale fondsen. Uit zijn verslag wordt duidelijk dat er inderdaad een groepje families de financiering van dit historisch onderzoek in de streek blokkeert.

De journalist tekende uit de mond van een van de betrokkenen op: "We hebben besloten niks te geven ... het ligt heel gevoelig De twintigste eeuw was een bewogen periode

... de textielstakingen hoeven niet te worden overgedaan ... we zijn beducht voor een eenzijdige berichtgeving". Ik citeer enkele fragmenten uit *Tubantia* van 5 oktober 2013. U had het misschien al gedacht, het gaat over Twente, om precies te zijn: Enschede en omgeving. Daar verschijnt voorlopig geen, op wetenschappelijk onderzoek gebaseerd, geschiedenisboek dat de stedelijke en regionale ontwikkelingen in een breder perspectief zal zetten. De vrees voor het verleden bij een handvol nazaten van de leidende textiel-families is daarvoor te groot. De weerstand betreft overigens niet alleen de bewogen geschiedenis van de grote textielstakingen en uitsluitingen in het Interbellum; het gaat ook om 1940-45, waarover tot nu toe, weinig uit de regionale archieven zelf bekend is.

Ik noem dit geval, omdat we hiermee op een aantal relevante vragen stuiten, namelijk: wie beslist over het doorgaan van regionaal historisch onderzoek? Wat wordt er aan geschiedenis geschreven en waarover wordt gezweigd? Wat is eigenlijk een goede en onafhankelijke infrastructuur waarin regionaal historisch onderzoek kan gedijen? In Twente bepalen de nazaten van de textielbaronnen blijkbaar waarover (niet) geschreven wordt. Zij wensen geen geschiedschrijving over voor hen gevoelige onderwerpen.

De lokale en regionale overheden in Twente zijn niet in staat om voldoende geld op tafel te leggen voor professioneel historisch onderzoek, en dit lijkt voor geheel Overijssel te gelden. In deze provincie wordt al decennia gewerkt aan de voorbereiding en financiering van een nieuwe provinciale geschiedenis, tot op heden zonder succes. Gelukkig is de situatie elders vaak beter. In Zeeland is in de jaren 2005-2014 een geschiedschrijving van de provincie tot stand gekomen, gefinancierd door het provinciaal bestuur en mede ondersteund door NWO-onderzoekstijd van historici verbonden aan de universiteit Utrecht.¹ In Groningen werd in de jaren 1999-2009 gewerkt aan een nieuwe geschiedenis van de provincie gefinancierd uit een miljoenenlegaat en mede mogelijk gemaakt door de inzet van medewerkers van de universiteit Groningen. Ik heb als hoofdredacteur dat interessante en uiterst plezierige project mogen leiden.² In Gelderland financierde het provinciaal bestuur in samenwerking met het Gelders Archief en de Gelderse Bibliotheek de totstandkoming van de in 2006 verschenen geschiedenis. En hier was het de universiteit van Nijmegen die een belangrijke inhoudelijke en ondersteunende bijdrage leverde.³ In eerdere jaren verschenen er provinciale geschiedenissen van Holland, Friesland, Utrecht en Drenthe, op zijn minst gedeeltelijk, door deze provincies gefinancierd.

De regio's in Nederland (en in dit opzicht zijn provincies niets anders dan een soort regio) dienen zelf te investeren in historisch onderzoek en als zij dat doen, dan stellen ze daarbij vaak de publieksfunctie voorop. Het wetenschappelijk belang moet in dat geval

1 Paul Brusse e.a. (ed.), *Geschiedenis van Zeeland* (Utrecht, Zwolle, WBooks 2012-2014, vier delen).

2 Maarten Duijvendak e.a. (ed.) *Geschiedenis van Groningen* (Groningen, Zwolle, Waanders Uitgevers 2008-2009, drie delen).

3 Dolly Verhoeven e.a. (ed.) *Gelderland 1900-2000* (Zwolle, Waanders Uitgevers 2006).

door anderen worden bewaakt en gelukkig zijn bij de meeste universiteiten daartoe nog wel mogelijkheden. Immers deze instellingen zien voor zichzelf een taak in de omgeving weggelegd, waaronder geschiedschrijving kan worden gerangschikt. En voor historisch onderzoekers kan deze regionale geschiedenis een goede kans vormen een boeiende casus uit te diepen. Echter slechts incidenteel blijken er projecten via de Nederlandse organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek aan dit soort provinciale geschiedenissen te koppelen. Utrecht en Zeeland slaagden daar op gelukkige wijze in, maar ook bij NWO is de spoeling tegenwoordig dun.⁴ Het gevolg voor Overijssel en Twente is dat er voorlopig weinig gebeurt, op enkele individuele projecten na. Daar verschijnen niet zulke prachtige boeken als hier. Twente is geen Limburg.

De boeken waarover we vandaag spreken zijn gebaseerd op uitgebreid en vakkundig onderzoek. Soms is dit onderzoek specifiek verricht voor deze delen, maar het meeste is te zien als een samenvatting van resultaten uit bestaand onderzoek. De in de boeken opgenomen literatuurlijsten vallen op door hun omvang. Over Limburg bestaat echt veel literatuur. Het gewest heeft een interessant verleden waarvan heel wat thema's zijn onderzocht, maar waarop toch, zo blijkt ook nu weer, nieuwe perspectieven mogelijk zijn.

Ik wil de redactie graag complimenteren met het uitgangspunt van deze delen om niet de huidige staatsgrenzen als kader te kiezen, maar de huidige provincie te beschouwen als een tijdelijke constructie binnen een Europese ruimte. Daarbij sluit men aan bij de actuele ontwikkelingen en doet men recht aan die eeuwen vóór 1839 toen er nog geen provincie Limburg in het Koninkrijk der Nederlanden bestond. Immers alleen door de Limburgse gebieden in hun verkeers-geografische, economisch-geografische en sociaal-culturele context te bezien, zijn processen te begrijpen en ontstaat zicht op de ontwikkelingen hier en de betekenis van de ontluikende bestuurlijke grenzen in de periode tussen 1600-1800. Alleen zo is er zicht te krijgen op de spanning tussen interne en externe factoren, op de dialectiek van binnen en buiten.

De vraag voor mij is in hoeverre dit ook sociale en economische implicaties had en hoe die in deze boeken zijn verwerkt. Daartoe zal ik enkele interregionale en internationale draden door de acht hoofdstukken over mijn onderwerpen trekken. Ik start met de stukken over de landbouw, de nijverheid, de handel, en eindig tot slot bij de Limburgse mens. Telkens zal ik de bijdragen typeren, en opvallende zaken en eventueel dingen die ik mis aanstippen. En wellicht valt het u ook op, de openheid die in deze delen wordt benadrukt lijkt ook een pendant te hebben, een duidelijke karakteristiek, dat verbonden lijkt met deze speciale plek in Europa en de uitkomsten van de specifieke ontwikkeling in Limburg en rond Maastricht.

4 P.G. Brusse en W.W. Mijnhardt, *Towards a new template for Dutch history. De-urbanization and the balance between city and countryside*. (Utrecht, Zwolle, Wbooks 2011).

Landbouw en nijverheid

Willibrord Rutten schrijft in zijn zeer informatieve betoog over de agrarische ontwikkeling op welke markten de boeren in deze streken gericht waren. Zij leverden natuurlijk op markten in Maastricht en Heerlen, en ook op die te Aken, Luik, Verviers, terwijl vanaf het einde van de 18^e eeuw steeds meer werd verhandeld in de richting van Holland, met name naar Rotterdam en Dordrecht.

Rutten karakteriseert de boeren met hun gemengde bedrijven als dubbel balancerend, tussen akkerbouw en veeteelt en tussen zelfvoorziening en productie voor de markt. De boeren in de 17^e en 18^e eeuw waren in eerste instantie gericht op zelfvoorziening, hetgeen dat overschoot ging naar de markt, na het veiligstellen van de voorraden nodig voor het eigen bedrijf. De kans op een surplus verschilde echter wezenlijk tussen de delen van Limburg. Hierbij was de Limburgse bodem bepalend, de grondsoort. De natuurlijke vruchtbaarheid van de schrale zandgronden was geheel anders dan die van de rivierklei en lössgronden. En ook de nabijheid van stedelijke bevolkingsconcentraties, met hun vraag naar voedsel, verschilde sterk per gebied.

Rutten bespreekt en verklaart de productiviteit en marktoriëntatie op heldere wijze. Hij toont daarbij ook wat voor type boerenbedrijven er waren in deze streken tussen 1500 en 1900. Dat waren op de eerste plaats de eigenerfde boeren, soms keuter met een kleinbedrijf, soms ook met enig aanvullend pachtbezit, terwijl de productieve pachtboer met een vaak interregionaal marktgericht bedrijf vaak de elite van het dorp vormde. Veel keuters waren vaak ook arbeider, op het land en later vaker in de textielnijverheid. De hoofdlijnen van de sociale verscheidenheid op het Limburgse platteland is hiermee aangeduid. Waar Rutten betrekkelijk weinig over schrijft is de rol van het grootgrondbezit, van oudsher berustend bij de adel en de Rooms-katholieke abdijen en kloosters. Grootgrondbezit dat in grote delen van de Lage Landen in de 17^e en 18^e eeuw meer en meer in handen viel van de rijke burgerij, en dat in deze streken met zijn mindere invloed van de Reformatie mogelijk ook variaties hierop kende. Spijtig is dan dat naar dit onderwerp betrekkelijk weinig onderzoek blijkt te zijn verricht in Limburg. Te meer omdat recent Vlaams onderzoek heeft laten zien dat administraties van dit bezit zeer informatief kunnen zijn over de interne dynamiek van het grootgrondbezit, over het reilen en zeilen van de pachtbedrijven hier en soms kijkjes mogelijk maken tot in de huishoudens aan toe.⁵ Deze inkleuring ontbreekt hier.

Voor de periode 1850-1940 sluit de bijdrage van Yves Segers over de fruitteelt op een bijzonder interessante wijze op de bijdrage van Rutten aan. Bij hem valt het volle licht op een zeer marktgerichte sector, de teelt van vooral appels en kersen in het zuiden, die

5 Bijvoorbeeld: Eline van Onacker, *Leaders of the pack? Village elites and social structures in the fifteenth- and sixteenth-century Campine area* (Antwerpen, 2014).

langzaam maar zeker een voorname rol krijgt binnen het Limburgse agrarische landschap en ook naar het noorden toe zich uitbreidt. Het fruit werd vooral na 1880 een belangrijk product. Eerst voor de vervaardiging van stroop, toen als fabrieksfruit voor de jam (een van de modernisering in die jaren) en later ook als handfruit voor de Nederlandse en buitenlandse markt.

Segers schreef er een mooi hoofdstuk over. En in de coulissen van deze bijdrage krijgt de lezer ook informatie mee over de toestand van de agrarische sector in bredere zin, met het dominante kleine gemengde bedrijf en de modernisering die gestimuleerd werd door onder meer de Limburgse Landbouwbond en vooral de Katholieke Nederlandse Boeren- en Tuindersbond. De ontwikkeling van de tuinbouw is een prachtige voorbeeld van hoe dat vernieuwingsproces verliep, hoe relatief goede prijzen voor fruit de boeren lokten meer fruitweides te creëren en hoe vooral de katholieke agrarische organisaties met knowhow en kredieten daarbij hielpen. Zo ontwikkelde zich een belangrijke sector in de Limburgse rurale economie – overigens de rol van agrarisch krediet noemt Segers niet.

De keuze voor fruitteelt als voorbeeld heeft wel tot gevolg dat we over andere agrarische sectoren en over andere perioden weinig lezen. De modernisering van de landbouw met rol van de kunstmest op de zandgronden, de komst van de aspergeteelt daar, de ruilverkavelingen en later de uitbreiding van de intensive veehouderij en maisteelt worden niet in hun onderlinge verband besproken.

Het hoofdstuk van Ad Knotter behelst de ontwikkeling in de textielnijverheid tot en met begin 19^e eeuw en de paradoxen van de grens, waarover hij ook elders schreef. Hij vergelijkt de nijverheid in het gebied tussen Maastricht, Aken en Verviers met dat rond Roermond en Mönchengladbach. In de deze textielgebieden ziet hij dat arbeiders de verschillen tussen de Nederlandse en omringende arbeidsmarkten optimaal proberen te benutten om het inkomen op peil te houden. En de ondernemers hanteerden een vergelijkbare strategie om de gildereguleringen te ontlopen en zo een maximale winstmarge te boeken. Het betreft parallelle fenomenen, niet om identieke grootheden.

Het effect van de zich ontwikkelende nationale grens is ook zichtbaar in de tweede bijdrage van Knotter over industrialisatie en vakbeweging. Hier gaat het om de ontwikkeling van arbeidsomstandigheden in de keramische industrie en de mijnbouw. Het Nederlands wettelijk kader en hetatholicisme spelen natuurlijk een grote rol. Tevens zijn persoonlijke factoren werkzaam, zoals de verschillen tussen de generaties in het bedrijf Regout. En ook opnieuw blijken de invloeden van de grens. Vanuit Duitsland was in de Zuid-Limburgse vakbeweging het strijdbare inter-confessionalisme invloedrijk totdat de Eerste Wereldoorlog met een gesloten grens daaraan een einde maakte en de Limburgse vakbewegingen in het Nederlands verzuilde kader werd opgenomen.

Interregionale handel

De aan- en afwezigheid van grenzen, interregionale en internationale verbindingen spelen ook een belangrijke rol in het hoofdstuk over de handelsnetwerken dat Erwin Steegen schreef. Zijn bijdrage gaat over de rivieren en de zandwegen daartussen. De Maas was natuurlijk een voorname Noord-Zuid verbinding. Maar in hoeverre vormde dit stroomgebied nu een schakel in de goederenbeweging tussen het Rijnland en de westelijk gelegen verstedelijkte gebieden in Brabant, Vlaanderen en Holland? Dat is het centrale thema van de zeer opmerkelijke bijdrage. Steegen kiest in zijn exposé voor een lange termijn perspectief, zijn hoofdstuk omvat ruim 1000 jaar handelspatronen. Het gaat hier dus om relatief duurzame relaties tussen productie- en consumptiecentra, met de Maas als onderdeel van een transportzone en Maastricht als mogelijk centraal station voor overslag en voorraadvorming.

Het hoofdstuk bevat veel interessante beschouwingen over de betekenis van Maastricht als handelsstad en de concurrentie met vooral Luik. In de loop van de tijd ontwikkelden Luik en Maastricht hun eigen oriëntaties, de eerste meer naar het zuidwesten en de ander op de noordwestelijk gelegen streken, om een uitkomst kort samen te vatten. Zo raakte Maastricht via Antwerpen betrokken bij de opkomende zeehandel aan het einde van de 15^e eeuw. Waarna dan, in de 16^e en 17^e eeuw, de vele oorlogen volgen met een minder gunstige ontwikkeling. Het strijdgewoel in de Maasvallei liet op veel plaatsen zijn sporen achter.

Interessant is dat Steegen laat zien dat oorlog niet voor iedereen en altijd een negatief punt was. Immers, juist dankzij de regelmatig oplaaiende strijd was de levering aan militairen telkens weer een winstgevende business. Bovendien dankzij het bestaan van linies en de daar geheven tollens, en dan vooral dankzij de registratie daarvan, weten we nu hoe de handel in deze periode toenam. De territoriale en militaire complexiteit in de omgeving verschaft Maastricht een bijzondere positie. En ook dit is een fraai voorbeeld van de paradox van de grens.

Het toenemende handelsverkeer in de 18^e eeuw, betrof vaak nieuwe producten, de *new luxuries*: thee, tabak, koffie en katoen. Dries Lyna analyseert dit in zijn bijdrage op een heel elegante wijze. De komst van nieuwe producten had te maken met de veranderende smaak van elites en met de intensivering in de exploitatie van koloniën, de toenmalige fase in het proces van globalisering. Lyna laat zien hoe haven- en hoofdsteden als Parijs, Antwerpen, Brussel, Amsterdam en Den Haag focuspunten waren van de goederenstromen en door hun koopkrachtige elites, als *gateways* fungeerden voor de nieuwe producten, die soms als zinkend cultuurgood ook naar andere mensen, meestal eerst de middenklassen, hun weg vonden.

Voor Maastricht was daarbij een rol op de tweede plaats weggelegd. Hier leefde niet zo veel *haute élite*. Wel was de aanwezigheid van het garnizoen een belangrijke factor. De

hoge militairen, soms van adel, bezaten een luxueuze levensstijl en hun consumptieve vraag bracht nieuwe producten in de stad. Dat gold niet alleen voor de Staatse troepen. Lyna wijst er op dat ook de verschillende Franse bezettingen leidden tot kennismaking met de nieuwste consumptieartikelen en modieuze kleding. De auteur concentreert zich op de ontwikkeling van het consumptiepatroon van de rijken. Dat in dezelfde periode ook veranderingen optraden in het verbruik van de lagere klassen blijft zo goed als buiten beeld. Steegen wijst in zijn verhaal wel op de vervanging van speltkoeken door het goedkopere (maar voedzame) haveremout en Rutten noemt de komst naar de regio van de aardappel als nieuw agrarisch product. Dit waren geen *new luxuries*, integendeel, eerder waren dit de *new basics*, voedsel met een beduidend hogere calorische waarde, mogelijk een zeer welkome aanvulling in een tekortschietend voedselpakket. Maar hoe dit de voedingssituatie van de grote meerderheid van de bevolking raakte en met welke effecten, blijft in deze hoofdstukken ongewis.

Zoals blijkt, zijn er kanttekeningen bij de teksten te plaatsen, maar het moet helder gezegd worden, de bijdragen van Rutten, Segers, Knotter, Lyna en Steegen zijn fraaie illustraties van de combinatie van de specifiek lokaal-territoriale complexiteit rond Limburg en Maastricht en de bredere internationale ontwikkelingen die zo invloedrijk waren.

De Limburgse mens

Theo Engelen schetst in deel 2 en 3 de bevolkingsontwikkeling van 1600-1800 en de laatste twee eeuwen op de hem toevertrouwde wijze. In zijn hoofdstukken worden een aantal economische en demografische lijnen bij elkaar gebracht. Hij beklemtoont het onzekere karakter van de levens van de bewoners, maar schat dat de bevolking tussen 1600 en 1800 toenam van ongeveer 110 tot 140 duizend zielen.

Die mensen leefden in een omgeving die hij 'arcadisch' en 'overzichtelijk' noemt, maar wel regelmatig in kommervolle omstandigheden. Tekorten en honger waren zelden ver weg, zo betoogt hij. Engelen geeft in dat verband een grove schatting van de totale regionale voedselproductie en stelt dat het gebied zelf tot begin van de 19^e eeuw zo'n 100.000 mensen kon voeden. Er was dus voortdurend en wellicht in toenemende mate behoefte aan voedsel van elders. Het geld voor dit geïmporteerde voedsel verdiende men met de verkoop van diverse producten, van nijverheid, landbouw, diensten en door het werk voor anderen. Het is opmerkelijk dat de schatting van Engelen niet expliciet wordt voorbereid en onderbouwd in het betoog over de landbouw van Rutten.

Engelen biedt vooral een analyse van de ontwikkeling van het geboortecijfer, het sterftecijfer en de migratie. Limburg kende meer uitgaande dan inkomende migratie, een paar periodes uitgezonderd, zoals tijdens de sterke groei van de mijnbouw, en in de jaren 1970-2000. Daarna nam de migratie weer af door een strenger immigratiebeleid, plus

door minder aanlokkelijke kansen in Limburg. Engelen komt tot de wellicht verrassende slotsom dat de bevolking in het huidige Limburg, meer 'autochtoon' is dan die in Nederland gemiddeld, ondanks de zo directe nabijheid van de staatsgrenzen.

Deze hoofdstukken bevestigen het beeld van een in economische opzicht open gebied, met belangrijke interregionale verbindingen, een kruispunt tussen verkeerstromen, met een specifieke territoriale complexiteit, waar tevens een wat verbrokkeld en geïsoleerde enclave-samenleving lijkt te zijn ontstaan. De meeste mensen in deze gebieden hadden het waarschijnlijk niet gemakkelijk, en hoewel het niet expliciet uit al de teksten naar voren komt, lijken in de 18^e en (vroeg) 19^e eeuw de elites rijker te worden, terwijl het levenspeil van de gewone mens meer en meer onder druk kwam te staan.

Dit samengebrachte beeld, met zijn mogelijke contradicties, roept een aantal vragen op, bijvoorbeeld naar de mate en proces van integratie in het gebied tijdens de 17^e tot 19^e eeuw. Dat zou onder meer te onderzoeken zijn door te kijken naar herkomst van de bruiden en bruidegoms, over welke afstand de huwelijksmigratie verliep en welk patroon dat aannam. Waren daarin inderdaad enclaves te zien en hoe lang bleven die bestaan, heeft het eventuele patroon daarvan iets te maken met een langdurige interne gerichtheid? Hoe ontwikkelde zich het leven in de rurale huishoudens, de man-vrouwverhoudingen, de rol van kinderen, de voedselsituatie voor de mindere mens en de zorg voor behoeftigen en valt er precisie te geven aan de ontwikkeling van de levensstandaard?

Ook belangrijk lijkt het om meer zicht te krijgen op de financiële stromen in deze perioden, van en naar het centrum van de Republiek, van en naar het Koninkrijk, zowel langs private financiële instellingen, als langs overheidswegen. Waarvandaan kwamen bijvoorbeeld de investeringen voor de modernisering van de landbouw en de nijverheid, van binnen of van buiten de regio? De aansluiting tot het latere Nederland komt, voor verschillende aspecten, stapsgewijs tot stand, maar in de 19^e eeuw lijkt ook een proces van periferisering zichtbaar te zijn. Limburg moet dan haar plaats in het nieuwe bestel veroveren, en slaagt daarin uiteindelijk dankzij de mijnbouw en de katholieke emancipatie? Het is daarbij opmerkelijk dat de provincie in de 19^e en 20ste eeuw – de mijnbouwperiode uitgezonderd – zo weinig mensen van elders trekt. Waarom dat zo is blijft onduidelijk, de economische en sociale geschiedenis van die jongste periode is nog niet, over de gehele breedte, in deze boeken opgenomen.

Tot besluit

De hier geformuleerde kwesties laten onverlet het positieve oordeel dat ik over deze boeken heb. Deze Limburgse geschiedenis toont in zijn selecties, fraaie thematisch afgeronde hoofdstukken, waarmee diepgang en toegankelijkheid wordt gecombineerd. Dat in deze delen niet een alles omvattend overzicht wordt geboden is ingecalculeerd. En het is juist

door de kwaliteit van de voorliggende teksten dat de nieuwe vragen op tafel komen. En toekomstige historici vinden in deze boeken vast een uitdaging voor nieuw onderzoek.

Dat het Limburgse historische onderzoek voortgang blijft vinden leidt voor mij geen twijfel. In de vele voetnoten en literatuurverwijzingen in de huidige studies toont zich reeds de aanwezige breedte en intensiteit van het werk van de afgelopen decennia. Dit is het resultaat van vele jaren onderzoek naar de Limburgse geschiedenis. Zelfs wanneer de jubilea van de bij deze boeken betrokken organisaties worden opgeteld, dan doet die 260 jaar geen recht aan de geïnvesteerde arbeidsjaren. Immers de Universiteit Limburg, de andere universiteiten in de directe nabijheid, plus de activiteiten van de vele lokaal-historische verenigingen dienen daaraan te worden toegevoegd.

Al deze organisaties, elk met een eigen rol, hebben een historische infrastructuur gecreëerd die in veel delen van Nederland minder ontwikkeld is. Het historisch netwerk in Limburg is breed, van hoge kwaliteit en bindt onderzoekers, bestuurders, financiers en belangstellenden. Mogelijk is de kracht van deze infrastructuur een gelukkig uitkomst van Limburgs gecompliceerde eigen geschiedenis. Belangrijk is dat binnen dit netwerk van belanghebbenden een *balance of power* lijkt te bestaan die zorgt voor een brede dekking van verschillende soorten onderzoek, en die borg lijkt te staan voor continuïteit en onafhankelijkheid. De geconstateerde lacunes, zoals die rond de Tweede Wereldoorlog of over de levensstandaard lijken allerm minst voort te komen uit een blokkade tegen een bepaald type onderzoek, integendeel. De aanwezigheid van meerdere belangrijke spelers in dit historische netwerk lijkt de dominantie van één centrale opdrachtgever te voorkomen. Limburg is geen Twente.

Rest me niets anders dan de provincie Limburg, de hier actieve groep geschiedbeoefenaars en de historisch belangstellenden van harte en feestelijk te feliciteren met het hier voorliggende resultaat en hen succes te wensen met het vervolg.